

ELŐSZÓ

„A csehszlovákiai magyarság 1945 tavasza óta olyan megpróbáltatásokon megy keresztül, amelyekre a Dunatáj változatos történetében nincsen példa. A kassai kormányprogram és a belőle kilövellő jelszavak összevarrták a csehszlovákiai magyarokat a németekkel. (...) Kerek egy esztendő alatt a csehszlovákiai magyarokat megfosztották földjétől, házáitól, sokakat lakásától is: köztisztviselőinek nincsen fizetése, nyugdíjasainak nincsen nyugdíja, hatósági védelemben senki, aki magyar, nem részesül, mert egy elnöki dekrétum alapján elvesztette állampolgárságát, minden magyar közmunkára vihető bárhol az országban és fizetés nélkül, nincs egyetlenegy magyar iskola még elemi fokon sem, nem működik egyetlen magyar közművelődési vagy társadalmi egyesület, magyar főiskolai hallgatót nem szabad felvenni a főiskolára, még sportolniuk sem szabad a magyaroknak, nincsen magyar sajtó, nem jelenik meg magyar könyv, magyarul megnyilatkozni nem szabad, a magyar nemzetiségűeknek nem lehet rádiója, sok helyütt betiltották a magyar istentiszteleteket; sok ezer magyart internáltak országszerte, sok ezret megfélemlítve kényszerítettek szülőföldje elhagyására, s ezzel anyagi és erkölcsi tönkretételére; a magyar vendéglősöktől, kereskedőktől, iparosoktól minden kártérítés nélkül, egymás után elvették boltjaikat és üzemeiket, még a legapróbb műhelyt is; a magyar földbirtokosok és nagyiparosok vagyonára az állam tette rá a kezét, az utcán magyarul megszólalni tilalmas és kockázatos dolog, a magyar szabad és védtelen prédája minden feljelentésnek, az összeírt és csendőri felügyelet alatt tartott magyarság az országos és helyi vonatkozású tiltó rendeletek útvesztőjében elvesztette immár lelki biztonságát is. Vajon mindehhez elegendő ok volt a vád, a semmi vád?

És bizonyítékok alátámasztják-e ezt a vádat? Eltűnt az emlékezet a szlovák világból? Hol az erkölcsi és a történeti felelősség az első szlovák nemzedék sorából. Szabad-e büntetni kollektív büntetéssel anélkül, hogy a vádlott védhesse magát? Demokráciának nevezhető-e az a rendszer, amely mindezt cselekszi? Mi értelme van a szigorúságnak, ha nem párosul igazsággal? Okos dolog-e a két szomszéd nép között felégetni a hidakat, amelyeket százados együttélés és egymásrautaltság hozott össze?

A szlovákiai magyar kérdez, önmagát faggatja a nincstelenségben, de választ még nem kapott.”¹

A válasz elmaradt, s az 1948-as kommunista hatalomátvétel után az internacionalizmussal leplezve megkezdődött a magyarok üldözésével kapcsolatos tények tudatos elhallgatásának a korszaka. A magyarkérdés 1945–1948 közötti „végleges rendezési tervéről”, ennek részleteiről még a szakirodalom is csak tömönatokban szólt. A kor jellemzője, hogy jelentős az eltérés a témára vonatkozó tanulmányok szlovák, ill. magyar nyelven megjelentetett szövege között. A magyar kiadásban a nemzetiségi kérdést szélesebben, populisztikusabban tárgyalták.

A tényekre alapozott válasz megfogalmazását a bizalmasan kezelt, ill. zárolt levéltári állagoknak az 1989-es fordulatot követő feloldása tette lehetővé. Az 1945 utáni magyarkérdést taglaló szlovák történelmi elemzések és értékelések a tényeket már nem tagadják, de tolerálhatóvá transzponálják a szlovákiai magyarok területi szétszórására, kitelepítésére, reszlovakizációs asszimilálására, vagyona elkobzására, nyelve, irodalma, hite elsorvasztására való nacionalista törekvéseket. Humanitást keresnek a deportálásokban, lelki megnyugvásnak minősítik a reszlovakizálást. Összegezésük szerint 1945–1948 között a szlovákiai magyarság felszámolására irányuló törekvések a magyarok „érdekeit is szolgálták”. Ezért szükséges a szlovákiai magyar kisebbség felszámolását célzó „rendezési terv” levéltári adatokra támaszkodó, prekoncepciók nélküli ismertetése.

* * *

A Csehszlovák Köztársaság 1938-as szétesése után a vezető politikusok zöme elhagyta az országot. Egy csoportjuk – a köztársasági elnök, dr. Edvard Beneš vezetésével – megalakította a londoni emigráns csehszlovák kormányt, míg a kommunista politikusok Moszkvában kerestek menedéket és támogatást. A két politikai csoportosulásnak a II. világháborút követő Csehszlovák Köztársaság jellegével kapcsolatos kezdeti elképzelései egymástól eltérőek voltak, de az 1943-as decemberi moszkvai értekezletükön megtalálták a közös nevezőt, s elfogadták a nemzetállam kialakításának alapelveit: ez az ország területén élő nem szláv lakosság egyoldalú kitoloncolását jelentette az „anyaországba”. A csehországi közel hárommillió németesség egy részénél – az ország területére két-három évszázada betelepülőknél – ez a fogalom történelmileg még indokolható lett volna, de az akkori Szlovákia déli határövezetében közel egy évezrede élő, őshonos magyarok esetében, akik az első világháborút követően lettek az új Csehszlovák Köztársaság állampolgárai, az „anyaország” fogalma nem helytálló.

A csehszlovák kormány a magyar- és a németkérdés „végleges megoldásához” nemzetközi pártfogókat keresett. A németek vonatkozásában a „keleti szláv testvér” támogatása mellett megszerezte a győztes nyugati nagyhatalmak támogatását, s a potsdami egyezmény (1945. július) kimondta: Csehszlovákiának jo-

gában áll egyoldalúan kitelepíteni a német nemzetiségű lakosságot. Ugyanezt azonban – a szovjetek támogatása ellenére – a magyarok esetében nem érte el. A konferencia a kérdést a két érintett állam belügyének tekintette, s elvárta a probléma közös, megegyezően alapuló rendezését.

A csehszlovák kormány a potsdami egyezmény után módosította, de nem adta fel a 400 ezer „etnikai magyar” kitelepítésének gondolatát. Az 1946 októberében megkezdődött párizsi békekonferencián ez volt a csehszlovák küldöttség legfőbb célja, ám ezt itt sem sikerült elérnie. Ezzel tulajdonképpen befejeződött a csehszlovákiai magyarkérdés rendezésének az a szakasza, amelyben a magyar nemzetiségűek egyoldalú, tömeges kitelepítését akarták elérni. A következő, második szakaszban áttértek a kérdés többszintes rendezésére, de vezető helyen továbbra is a lakosság eltávolítása maradt ősei földjéről.

Ez a sokrétűség már fellelhető a londoni és a moszkvai csehszlovák politikai vezetés közös munkájában, a Kassán 1945. április 5-én kihirdetett kormányprogramban is, amelyben a köztársaság német és magyar nemzetiségű lakosságát a Csehszlovák Köztársaság szétverésével vádolták meg, s kodifikálták a németek és magyarok kollektív bűnösségét. A kormányprogram megtiltotta a magyar és a német nyelv használatát, a magyar és a német nyelvű oktatást, nem engedélyezte a nemzetiségek kulturális tevékenységét.

A soknemzetiségű államból nemzeti államot teremtő, etnikai tisztogatásnak is nevezhető folyamatot a kormányprogram több fejezetében tárgyalja. Az V. fejezet értelmében a „megbízhatatlan”, vagyis nem szláv többségű járásokat, községeket nem a választott közigazgatási szervek, hanem kinevezett járási és községi közigazgatási bizottságok irányítják. A VIII. fejezet szerint a nem szlávok elveszítik a csehszlovák állampolgárságukat. Egyetlen kivételezési alap: az igazolt antifasiszta múlt. A németek és magyarok földtulajdonáról rendelkező XI. fejezet kimondja a földek és a gazdaságok elkobzását, illetve átadását a csehszlovák államnak. Az állampolgárságuktól megfosztott németek és magyarok birtokait belföldi szlovák telepésekkel, ill. külföldről „zahívott” szlovákokkal akarták benépesíteni. Szlovákiában olyan sajátos helyzet alakult ki, hogy a hivatalok kimondták a földek elkobzását, de a „volt magyar tulajdonos” továbbra is a gazdaságban élt és dolgozott. Több tízezer – részben háborúban tönkrement – szlovák földműves és mezőgazdasági munkás kérte a letelepítést, de ehhez „üres gazdaságokra” volt szükség. Mivel a csehszlovák-magyar lakosságcsere ügyében folyó tárgyalások lassan haladtak, a csehszlovák kormány – szlovák javaslatra – megszervezte ezeknek a gazdaságoknak a kiürítését. A magyarok esetében – teljesen jogtalanul – egész családokra kiterjesztették, s elkobozták az ideiglenesen csehországi munkára rendelt magyar gazdák földbirtokát, gazdaságait, s azt kiutalták szlovák telepéseknek. A deportálásnak nevezett, hatalmas tömegeket mozgósító, tragikus akció, melynek traumáját sokan még napjainkban is hordozzák, a csehszlovák kormány minden igyeke-

zete ellenére – az állandó letelepítést következetesen visszautasító magyarok magatartása és a nemzetközi helyzet változása következtében – eredménytelenül végződött. A magyar kényszerközmunkások hazatértek, s visszakövetelték elvesztett vagyonukat. Tehették, mert – közben nemzetközi nyomásra – a csehszlovák kormány kénytelen volt nekik visszaadni a csehszlovák állampolgárságukat.

Az 1946 októberében kezdődött deportálásokat megelőzte az 1946. február 27-én aláírt csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény, amelynek keretében a tervek szerint annyi hivatalosan kijelölt szlovákiai magyar kénytelen elhagyni a szülőföldjét, ahány magyarországi szlovák jelentkezik önként, s kéri az áttelepítését. A csehszlovák kormány, főként a szlovák politikusok nagy reményekkel kezdték el a toborzást. 700 aktivista, tisztviselő járta a magyar vidéket, s jelentős vagyont, gondtalan életet ígért az évtized leghatalmasabb gazdasági válságával küszködő, a háborúban barát és győztes által egyaránt kirabolt országban. A szlovák szervek legalább 150 ezer jelentkezővel számoltak, s keresték a lehetőséget, hogy a „magyar háborús bűnösök” számát feltornázzák 70-80 ezerre, s az esetleg önkéntesen kitelepülő magyarokkal a kitelepítendőek létszáma elérje a negyedmilliót. A terv csak részben sikerült, Magyarországról csak 73 273 személy telepedett „haza”, míg a Szlovákiából kitelepítettek összlétszáma 89 660 volt.

Mivel a csehszlovák kormány még most sem akarta elismerni, hogy a 400 ezer magyar kitelepítése irreális, meghirdette az asszimiláció sajátos formáját, a reszlovakizálást, vagyis „az elmagyarosodott szlovákok visszatérését őseik nemzetébe”. Az adott magyarelles hangulatban, a magyarokat sújtó gazdasági nyomás következtében a hivatalok által feltételezett számot jelentősen meghaladó, tömeges jelentkezésekre került sor.

A csehszlovákiai magyarság második világháború utáni történelmének kutatása csak az 1989-es változások után vált lehetővé, a megpróbáltatások dokumentumai az elmúlt évtizedben kerültek elő fokozatosan a levéltárak mélyéből. A kutatást jelentős mértékben megnehezítette s nehezíti ma is a főhivatali levéltárak állagának rendezetlensége, így a kutató munkája során számos problémát csak vázlataiban ismerhetett meg, s az Olvasóval sem ismertethet meg egyelőre többet.

Kutatásaim eddigi eredményeit három könyvben foglaltam össze, mindhárom a Kalligram Kiadó *Mercurius Könyvek* sorozatában jelent meg, *A reszlovakizáció* című 1993-ban, *A deportálások* 1996-ban, *A belső telepítések és a lakosságcsere* 1999-ben. A sorrendet nem a témák történelmi jelentősége, egyedül a levéltári források hozzáférhetősége határozta meg. Jelen kötetünkben ezt a három munkát foglaltuk egybe, ezúttal azonban inkább követtük az események kronológiai sorrendjét, s eltekintettünk a dolgozatok első kiadásának idejétől. Így került az

először megjelent *A reszlovakizáció* című ezúttal a könyv végére. Az újbóli s együttes, egy kötetben való kiadást részben az az egyszerű tény indokolja, hogy e könyvek időközben teljesen elfogytak a boltok polcairól, a legelőször megjelent *A reszlovakizáció* szinte hozzáférhetetlen, illetve a témák összefüggése maga teszi kívánatossá, hogy – az egybefűzés által is segítve – együtt láttassék az egész.

Az új kiadásban a főszövegeket változatlan formában adjuk közre, csak az ezeket kiegészítő anyagokat, a jegyzeteket, dokumentumokat, rendeztük egységesen a kötet végére, illetve ahol szükséges és indokolt volt, ezeket összevontuk.

Itt szeretném megköszönni a szlovákiai, a prágai és a budapesti levéltárak dolgozóinak azt a támogatást, amellyel kutatásaimat s e munkák megírását segítették.